

Poročilo 4

NEMOČ LAŽI

Poročilo Komisije Vlade RS
za reševanje vprašanj prikritih grobišč
2011–2018

JOŽE DEŽMAN,
urednik

NEMOČ LAŽI

*Pikapolonica, simbol sreče.
Najdena na grobišču umorjenih Romov v Iški.*

Avtorice in avtorji prispevkov:

Anica Benčina
Željka Bogosavac
Rok Bremec
Barbara Brezigar
dr. Alja Brglez
dr. Srđan Cvetkovi
dr. Jože Dežman
Sonja Djokič
dr. Katja Drobnič
dr. Mitja Ferenc
Peter Hribar
Pavel Jamnik
mag. Draško Josipovič
Martina Kocmur
dr. Boštjan Kolarič
dr. Uroš Košir
Marko Kot
dr. Petra Leben Seljak
Klement Mal
Borut Pahor
Luka Rozman
Janez Rupnik
Jože Tanko
dr. Anton Velušček
Miloš Vojinović
dr. Davor Zebec
Stanislav Zore
Ivo Žajdela

Jože Dežman, *urednik*

NEMOČ LAŽI

Poročilo 4 Komisije Vlade RS
za reševanje vprašanj prikritih grobišč
2011–2018

VSEBINA

7 Četrto poročilo

UVOD

9 Nemoč laži – tanatopolitični preizkus titoizma

PREGLEDNI PRISPEVKI

- 51 Od odkritja prikritega grobišča do ugotavljanja identitete žrtev
64 Zakon o prikritih vojnih grobiščih in pokopu žrtev in urejanje prikritih grobišč in morišč
110 Slovenija in vojna grobišča - dolga tranzicija
138 Sodno preganjanje in kaznovanje storilcev
140 Spravne pobude Boruta Pahorja, predsednika RS

MEDNARODNE PRIMERJAVE

- 151 Arheologija prikritih grobišč
162 Antropološke metode
170 Množični umori po koncu vojne na jugoslovanskem bojišču
178 Kaj o revolucionarnem terorju v letih 1944–1945 odkrivajo arhivi v Srbiji?
200 Črnogorci, ki so jih ubili partizani in komunistične oblasti

POSEBNI PRIMERI

- 215 Ekshumacija posmrtnih ostankov iz rova sv. Barbare v letih 2016 in 2017
236 Umor pri breznu Žiglovica
240 Žiglovica – grob žrtev komunističnega nasilja
244 Poročilo o iznosu posmrtnih ostankov iz kraškega brezna – jama Žiglovica (kat. št. 1653), Mala gora nad Ribnico
248 Žiglovica 2016 – antropološka analiza
250 Z analizo DNK povezati posmrtno ostanke iz jame Žiglovica z imeni
254 Nagovori med pogrebno mašo za žrtve iz jame Žiglovica, 18. junija 2017
262 Sodelovanje z družino Hudnik pri reševanju in zaključku primera hudega partizanskega zločina iz leta 1942
266 Rehabilitacija Alojza Hudnika
272 Ekshumacija posmrtnih ostankov članov družine Hudnik pri Babni Gori
278 Rado in Ksenija Hribar
282 Rehabilitacija Rada Hribarja
284 Ekshumacija zakoncev Hribar
290 Obžalovanje, opravičilo, zaveza

CIVILISTI

- 293 Mačkovec – grobišče Romov
- 298 Grobišče Romov v Iški in Gornjem Igu
- 322 Grobišče Romov pod Boncarjem
- 340 Grobišče Petrinjska gmajna 2
- 344 Grobišča Vodice 1–10
- 348 Grobišči Stomaž 3 in 4
- 350 Grobišči Fram 2 in 3
- 360 Krimška jama – arheologija partizanskega zločina iz leta 1942
- 364 Krimška jama – antropološka analiza posmrtnih ostankov žrtev

GROBIŠČA IN GROBOVI

- 371 Sanitarni iznos človeških posmrtnih ostankov iz kraških brezen v letih med 2013 in 2017
- 390 Spodmol pri Macesnovi gorici
- 392 Jama v Rugarskih klancih
- 399 Grobišče Mačkovec
- 404 Grobišče Travna gora 2
- 408 Grobišče Sopotnica
- 412 Grobišče Hrušica 2
- 428 Grobišče Brezen [ID 627] pri Repnjah
- 430 Grobišče Brezen 1 [ID 626] pri Repnjah
- 432 Grob vojaka v Spodnjih Gorjah
- 436 Zakriž – množično grobišče iz druge svetovne vojne
- 448 Macesnovec
- 454 Grobišči Brusova grapa 1 in 2
- 458 Trebče – množično grobišče iz druge svetovne vojne
- 466 Grobišče Koželj
- 472 Grobišče Cuzakov travnik v Kamniku
- 486 Grobišče Košnica 3
- 496 Cerklje ob Krki
- 506 Grobišče Loka

DETEKTORSKI PREGLED MORIŠČ V KOČEVSKEM ROGU

- 513 Detektorski pregled okolice grobišča Jama pod Macesnovo gorico
- 524 Detektorski pregled okolice grobišča Jama v Rugarskih klancih
- 528 Detektorski pregled okolice grobišča Jama pod Krenom
- 544 Detektorski pregled okolice grobišča Dvojno brezno pri Cink križu
- 548 Viri in literatura k arheološkim besedilom

Dajana Gašperin:
Glorija nad Toscem
v Julijskih Alpah, 2018.

ČETRTO POROČILO

V četrtem poročilu Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč je 60 prispevkov 28 avtorjev z več kot petsto prilogami.

Poročilo se ne ukvarja samo s temeljnimi dogajanjem pri uresničevanju Zakona o žrtvah vojnega nasilja glede prikritih morišč in grobišč od leta 2011, posebej pa poročamo o opravljenem delu od leta 2015, ko je bil sprejet Zakon o prikritih vojnih grobiščih in pokopu žrtev.

Posebej opozarjamo na neurejeno stanje vojnih grobišč v Sloveniji in slovenskih vojnih grobišč v tujini. Komisija predlaga, da Republika Slovenija ustanovi ustrezen zavod, ki bo imel pristojnosti, da poskrbi za vsa ta grobišča v skladu z mednarodnimi predpisi. V tem dialogu so bile dragocene pobude predsednika Republike Slovenije.

Posebno poglavje poročila so tri besedila avtorjev iz Črne gore, Nemčije in Srbije. V njih odkrivamo, kako pomembno je primerjati različne položaje, v katerih smo v republikah nekdanje Jugoslavije tako zaradi različne ohranjenosti virov kot zaradi razlik v soočanju s posledicami titoističnih zločinov in različnih pristopov k tranzicijski pravičnosti.

Po treh letih uresničevanja Zakona o prikritih vojnih grobiščih in pokopu žrtev lahko ugotovimo, da je zakon omogočil učinkovito nadaljevanje dela pri odkrivanju in urejanju prikritih morišč in

grobišč, pa tudi izkop in pokop posmrtnih ostankov umorjenih. Tako smo lahko z zagotovljenimi proračunskimi sredstvi, umestitvijo pod MGRT ter podporo zlasti predsednika Republike Slovenije bistveno prispevali k uresničitvi ciljev zakona. Prav tako lahko rečemo, da je komisija izpolnjevala svoje obveznosti, ki jih predpisuje zakon.

Pregled po evidencah pokaže, da je bilo do konca leta 2018 raziskanih 233 grobišč in morišč. Iz 129 je bil opravljen delen ali celoten prekop žrtev, v 104 pa je bil s sondiranjem potrjen obstoj človeških skeletnih ostankov.

Če upoštevamo vse umorjene v rovu sv. Barbare in iznos posmrtnih ostankov iz kraških brezen, ki so bili deloma odkriti še pred uveljavitvijo zakona, so bili odkriti posmrtni ostanki vsaj 2532 oseb. Od teh jih je bilo pokopanih 1615.

Med raziskavami je bilo odkritih več tisoč predmetov.

162 grobišč in morišč je bilo urejenih v naravi.

Z vsemi temi deli so bili potrjeni strokovni standardi, ki jih je vzpostavila komisija.

Zahvaljujemo se vsem, ki so prispevali k sprejemu in uveljavitvi Zakona o prikritih vojnih grobiščih in pokopu žrtev, vsem ekipam, ki so bile izbrane na razpisih in so odlično izpolnile svoje delo, vsem posameznikom, ki so nam pomagali s podatki in svojim delom, občinam in župnijam, civilni družbi.

UVOD

NEMOČ LAŽI – TANATOPOLITIČNI PREIZKUS TITOIZMA

Ko sem v letu 2017 nekaj več pozornosti posvetil Registru vojnih grobišč in vojnim grobiščem v Registru kulturne dediščine, je bil na dlani sklep, da Republika Slovenija nujno potrebuje temeljit dialog za utemeljitev tanatopolitike Republike Slovenije. Nekaj podob iz skicirke, ki so nastale v preteklih desetletjih, naj prispeva k temu.

TANATOLOGIJA IN TANATOPOLITIKA

Robert Kastenbaum, glavni urednik Macmillanove *Enciklopedije smrti in umiranja*, je v uvodu poudaril, da je ta enciklopedija prispevek k razumevanju življenja. Znanstveniki in pesniki so že zdavnaj spoznali, da sta življenje in smrt tako globoko povezana, da znanje o prvem zahteva znanje o drugi. Verstva so iskala odgovor na vprašanja, kako naj človek živi z zavestjo o neizogibni smrti. Družbe so razvile sisteme verovanj in praks, da bi pomagale svojim ljudem, da bi obvladali pričakovanje smrti in skrbi žalovanja. 21. stoletje je podedovalo skrivno strahov iz preteklosti, ki je polna kolektivnih spominov na neopravne račune s smrtjo.

Čeprav v enciklopediji obširno pišejo o preteklosti, pa se najbolj ukvarjajo z razumevanjem sedanjosti in prihodnosti. Ukvarjajo se z dejansko definicijo smrti. O etiki pomoči pri umiranju in evtanaziji razmišljajo tako pravniki in zakonodajalci kot zdravništvo in duhovništvo. Premišlujejo o tem, da so vodilni vzroki smrti med mladimi nesreče, umori in samomori, da je vse več samomorov med starejšimi. Ker se marsikje po svetu nadaljuje nasilje, smo soočeni s tem, da genocidi in druge oblike množičnega ubijanja niso stvar preteklosti. O mnogih razmerjih v povezavi s smrtjo pa se še nismo niti začeli spraševati.

V tej enciklopediji je vsako poglavje del obsežnejšega raziskovanja o položaju smrti v sodobnem

življenju. Zajemanje tem je široko in multidisciplinarno, ker je smrt vpeta v družbo na toliko različnih načinov. Kako so ljudje poskušali razumeti naravo in pomen smrti, preučujejo z antropoloških, zgodovinskih, psiholoških, verskih in socioloških vidikov. V dodatku k enciklopediji so informacije o številnih organizacijah, ki se ukvarjajo z izobraževanjem, raziskavami, storitvami ali zagovarjanjem vprašanj, povezanih s smrtjo.¹

Razpravo o mestu mrtvih, nekropoli, lahko nadgradimo z analizo sistema smrti kot medosebne, družbenokulturne in simbolne mreže, s katero družba oblikuje posameznikovo razmerje do umrljivosti. S tem se težišče razumevanja vloge smrti in umiranja prenese na ohranjanje in spremembo družbenega reda. S smrtjo, svojo ali sočloveka, je vsak neizogibno povezan v sistem smrti. Vloge v njem so lahko najrazličnejše – od grobarjev do statistikov. Tudi kraji, kjer se dogaja sistem smrti, so zelo raznoliki – od bolnišnic do bojišč. Tretja prvina sistema smrti je čas, kjer prav tako poznamo zelo različna izročila spominjanja na mrtve – od verskih, državnih do družinskih, osebnih. Četrta prvina sistema smrti so predmeti in simboli – od žalnih obredov do besed. Funkcije sistema smrti so večplastne: svarjenje in napovedovanje smrti, skrb za umirajoče, odstranjevanje trupel, družbena okrepitev po smrti, osmišljevanje smrti, ubijanje. Različni zgodovinski sistemi smrti od mrejo, ker izpolnijo vidne in prikrite funkcije družbenega reda. Sistem smrti se spremeni, ko ne izpolnjuje več svojih funkcij v spremenjenih družbenih razmerah.²

¹ Robert Kastenbaum: Preface. V: *Macmillans Encyclopedia of Death and Dying*, New York 2013.

² Kenneth J. Doka: *Death System*. V: *Macmillans Encyclopedia of Death and Dying*, New York 2013.

Tanatologija kot znanstvena disciplina je preučevanje umiranja, smrti in žalovanja. Raziskovanje zajema misli, občutke, vedênje in dogodke. K vse obsežnejšemu znanju o pojavih, povezanih s smrtjo, prispevajo tako družboslovci, behavioristi, biomedicinci kot tudi ekonomisti, zdravstveni delavci, zgodovinarji, literarni kritiki, filozofi in teologi.³

V tem globaliziranem problemskem spraševanju o smrti in življenju so številne teme, s katerimi se srečujemo tudi v Komisiji Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč. Zapleten tematski krog zahteva sodelovanje številnih profesionalcev različnih strok, omenimo zgodovino, kriminologijo, pravo, sodno medicino, arheologijo, antropologijo. V širše mednarodno okolje smo ob topografiji prikrite množične smrti (Mitja Ferenc s sodelavci) vstopili predvsem s spraševanjem o procesih tranzicijske pravičnosti (Jože Dežman), predvsem pa je komisija v Slovenijo vpeljala forenzično arheologijo (Pavel Jamnik).

V tem spraševanju o razmerjih med življenjem in smrtjo, med živimi in mrtvimi, v tem četrtem poročilu odpiramo še nekaj tem, ki jih lahko uvrstimo v tanatopolitični okvir. Todor Kuljić je v svoji knjigi *Tanatopolitika – sociološko-zgodovinska analiza politične uporabe smrti* odprl tisto perspektivo raziskave, ki jo je komisija načela v okviru razprave o slovenskem zavodu za vojna grobišča (prispevka Jožeta Dežmana in Pavla Jamnika v tem zborniku).

Kuljić gradi na enostavnem izhodišču, da so mrtvi res enaki, toda njihovi potomci niso. Tanatopolitika se ukvarja s politično zlo/rabo smrti, trupla in groba, s tem, kako živi z mrtvimi opravičujejo in ohranjajo svoje privilegije. Kuljić poudarja, da smrti ne uporabljajo samo politiki, ima pomembno vlogo tudi v širši simbolni strukturi občevanja in pri opravičevanju moči raznih družbenih avtoritet. Prav zato, ker si pomembne mrtve pogosto prilaščajo kot integrativne simbole raznih segmentov reda živih, je treba raziskovati njihovo neposredno in posredno politično vlogo. Kritična tanatologija gre še korak naprej in raziskuje

družbene neenakosti pri umiranju in ideološko uporabo smrti. Zato Kuljić kritično obravnava razne tanatološke ideologije, da bi odkril, kako žive vladajoče skupine uporabljajo smrt.

Tanatopolitične raziskave upoštevajo zgodovinski, simbolno-ritualni in razredni vidik. Opredeljujejo socialne in politične vidike smrti ter obrede, simbole in različne zaželene vizije smrti. Spomin na mrtve obuja čustva, nato se spremeni v mit, končno pa postane socialno-integrativni kulturni spomin, ki se uporablja za upravičevanje moči vladarjev.

Tanatopolitike ni mogoče razumeti brez upoštevanja resničnih družbenih konfliktov, ki so določali hegemonistični idealen kontekst razumevanja smrti (mitoloških, verskih ali posvetnih), in njegovih tolmačev (prerokov, duhovnikov ali partijskih funkcionarjev). V zgodovini so vladajoče skupine vedno organizirale in namenoma iracionalizirale strah pred nesmrtno smrtjo in uveljavile hegemonsko vizijo dobre smrti.

Če je bila politična manipulacija z onostranstvom omajana s kugo v 14. stoletju, je konec 18. stoletja razsvetljenstvo razbilo to vero v posmrtno življenje. Oslabitev Božje milosti in izginotje vere v sodni dan sta spremenila politični potencial smrti. Sprememba meril večnosti je spremenila tudi politični potencial smrti. Sodni dan je nadomestila moralna in politična ocena zaslug mrtve osebe in njen prispevek k revoluciji in narodu, ne pa k cerkvi. Država je postala nov igralec tanatopolitike. Prevzela je vlogo cerkve pri urejanju smrti in ideologizaciji smrti.

V zgodovini je vizija zaželene smrti nihala med naravno smrtjo, nasilno (herojsko) smrtjo in smrtjo po lastni svobodni volji (suicidno). Smernice za dobro smrt so bile podlaga za njeno politično uporabo v vsakem obdobju.

Heroji, ki so bili junaki ideologij, in mučenci, ki so umirali v imenu vere, so v tanatopolitiki pogosto pozitivni junaki kot resnične in kot izmišljene družbene vloge. To so politično najuporabnejše različice dobre smrti in vzornikov zaželenega umiranja.

Kult nacionalne žrtve devetnajstega stoletja je bil mejnik v ideologizaciji junaštva. Od takrat naprej je mučeništvo za narod hvalevredno dejanje,

³ Robert Kastenbaum: *Thanatology*. V: *Macmillans Encyclopedia of Death and Dying*, New York 2013.

ki je postalo tanatopolitično kanonsko pravo vsakega nacionalizma.

Za formalno simboliko herojske smrti se skrivajo različne vsebine, saj so osvoboditve, ki jih prinašajo junaki, tudi različne: verske, nacionalne in razredne. Za sociologijo je vsebina žrtev enako pomembna kot njena simbolika, kar lahko opazimo tudi pri totalitarnih gibanjih. Levo krilo je heroiziralo smrt revolucionarjev v boju za enakost proti razrednemu sovražniku, desno krilo pa je dalo karizmatično kakovost bojevnikom, ki so bili ubiti v boju proti nacionalnemu in rasnemu Drugemu.

Kuljić obravnava tudi spomenike kot spominski prostor, ki zagotavlja spoštovanje in identiteto. Spomeniki ne razglašajo le kraja pokopa, ampak imajo tudi simbolno konstrukcijo pomena. Ne prenašajo sporočil mrtvih, ampak jih živi uporabljajo, da komunicirajo z živimi. Okamneli spomin priča o skupinah, ki so bile v določenih časih tako močne, da so sodelovale v javnem prostoru, in o določenem prostoru, ki so ga zasedale v specifični zgodovinski in prostorski hierarhiji spomina. Javni spomeniki kažejo boj in smrt kot vrednost skupinske (razredne in nacionalne) enotnosti. Novi voditelji, ki prihajajo, odstranjujejo simbole prejšnjih režimov. Samo v 20. stoletju so vladajoče družbene zavesti večkrat močno menjale tudi podobo preteklosti, odstranjevale stare in iskale nove posvečene grobove. Spreminjali sta se politična ekonomija žrtve in podoba zaželene smrti.

Konvencionalni spomeniki izražajo veličasten, državno osredotočen, pogosto nacionalni enodimenzionalni spomin. Praznujejo kult vojne, junaka in narodne ali ideološke osvoboditve. Nasproti njim v sodobnem času postavljajo protispomenike kot prostore kritične refleksije o odgovornosti, kot znamenje razlike.⁴

Kuljić se je ob širšem pregledu tanatopolitike posebej ukvarjal s pogrebi slavnih osebnosti in usodo spomenikov na Balkanu. Vendar pa se

tanatopolitičnih spraševanj v tej smeri, ki se jih lotevamo ob slovenskem mestu mrtvih, ni lotil. Zato bomo v nadaljevanju skušali opozoriti na nekaj tanatopolitičnih poglavij iz titoizma, ki dejavno učinkujejo še dandanes.

TANATOPOLITIČNE DELITVE

V nadaljevanju bomo omenili, da so laži o številu žrtev nujna posledica titoistične tanatopolitične delitve mrtvih na dobre, s pravico do groba in spomina, in slabe, brez pravice do groba in spomina. V popisu smrtnih žrtev druge svetovne vojne in stalinistične revolucije Inštituta za novejšo zgodovino je danes okoli 100.000 vpisanih. Podatek ni dokončen in še zlepa ne bo. Več tisoč vpisov je verjetno podvojenih, za več kot 12.000 žrtev vojna vloga še ni znana, za več kot 20.000 žrtev ni znan povzročitelj smrti.⁵

V titoističnem svetu dobrih žrtev jih je bilo več kot 50.000, ne dosti manj v svetu slabih, več kot 40.000. Ta tanatopolitični ključ delitve mrtvih je bil usoden tudi za njihove svojce. Ključ, ki temelji na vlogah v vojni, upor, državljanski vojni, revoluciji, je dopolnil še ključ razrednega boja. Naj ilustriram svoje zaznanje posledic delovanja »inženirjev človeških duš«, ki je bilo napisano pred 15 leti:

»Božji kompleks⁶ (je) bil temeljni kamen partijske družbe.

Partijski sistem ohranjanja in razvijanja revolucionarnih izročil je bil lažireligijski temeljni nauk o stvarjenju partijskega sveta. Ta nauk je bil podlaga za lažidemiurgično delitev ljudi na različne položaje v partijski družbi. Prva delitev je bila delitev na partijsko privilegirani in partijsko diskriminirani del. Začelo se je približno tako, kot je Krjavelj sekal hudiča na pol.

⁴ Todor Kuljić: Tanatopolitika – sociološkoistorijska analiza političke upotrebe smrti, Beograd 2014.

Avgust Lešnik: Ocena Todor Kuljić: Tanatopolitika – sociološkoistorijska analiza političke upotrebe smrti, Annales – anali za istrske in mediteranske študije, Series Historia et Sociologia 2015, št. 4.

⁵ Vida Deželak Barič (vodja projekta): Zaključno poročilo O rezultatih ciljnega raziskovalnega projekta Pregled mrliških matičnih knjig za ugotovitev števila ter strukture žrtev druge svetovne vojne in neposredno po njej. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-OOZOSDG4/163173dc-ea98-46e3-9c0f-ae9b1758529c/PDF>

⁶ Horst-Eberhard Richter: Der Gotteskomplex. 1979. Reinbek 1979.

Najprej so nastala partijska nebesa in partijski pekel.

Med 2. svetovno vojno se je partijska elita povežala v bratstvo krvavih rok, a to bratimstvo se je potem potrdilo v povojni delitvi mrtvih. Pri vzpostavitvi partijskih tabujev je partijski partizanski kolektiv ponovil medvojni umor. Kajti molk o zločinu je ponavljanje zločina. Temelj slovenske rdeče ledene dobe je prav to kolektivno in kompulzivno sprenevedanje glede zločina.

Svečeniki krvavih rok so pošiljali ljudi v partijska nebesa in partijski pekel. Na eni strani 'naši', na drugi strani 'vaši'. Svet mrtvih, ki jih je vzela druga svetovna vojna, je bil po njej razdeljen na dobre in slabe, na 'naše' in 'vaše' – osovražene druge. To je bil partijski rasizem, 'našivašizem'! Partijsko arbitrirani zmagovalci so iz partijsko arbitriranih poražencev naredili grešnega kozla.

Psihiatrično diagnozo takega početja pa lahko slutimo, če se vprašamo: Kako bolni so bili zmagovalci, da so morali videti tako zlo v poraženih?

Partijski tribunali so razdelili mrtve na tiste, ki so jih vklesali na spomenike, katerih življenje so opisali v 'življenjepisih padlih borcev, talcev in žrtev fašizma' ter jih objavljali v spominskih zbornikih – in na tiste, ki se praviloma niso smeli omenjati. Po Sloveniji je potekalo 'urejanje' sveta mrtvih po volji vladajočih živih. O tem procesu bi bila potrebna posebna temeljita raziskava, saj je bila delitev mrtvih na 'naše' in 'vaše' samo predhodnica za delitve živih.

Leta 1945 so v popisu vojne škode svojci lahko še prijavljali vse žrtve in škode. Do leta 1950 pa so bili opravljeni popisi žrtev, ki jih je vodila Zveza združenj borcev. V njih ljudi, ki so jih usmrtili partizani oz. so padli v spopadih s partizani, padlih mobilizirancev v okupatorske armade in še nekaterih kategorij žrtev (večina žrtev bombardiranj, padli vojaki jugoslovanske vojske v aprilski vojni 1941, nekatere žrtve vojnih nesreč ...) ni bilo več.

Tribunali partijskih in borčevskih veljakov, ki so povzdigovali mrtve v partijska nebesa in jih metali v partijski pekel, so opravljali krjavelsko sekanje, s katerim so potolkli tako hudiče kot angele. Pravila te krjavelsščine so dopuščala razmeroma široko svobodo krajevnim ocenjevalcem. Zato je prihajalo do številnih protislovij nenačelne oz. svojevoljne trgovine z mrtvimi dušami.

Ta delitev mrtvih je imela usodne posledice za svet živih. Sezname 'naših' mrtvih so določali tisti del sveta žalujočih sorodnikov, staršev, vdov in sirot, ki jih je partijska oblast priznala za 'naše' ter jim dodelila ustrezne rente, podpore in odprla možnosti za šolanje in napredovanje. Sorodniki mrtvih, ki so se znašli v partijskem peklu, so bili zaničevani in diskriminirani. Tako je bila delitev mrtvih na 'naše' in 'vaše' osnova za razdelitev sveta živih na 'naše' in 'vaše'. Partijska družba, katere nosilno geslo je bilo 'bratstvo in enotnost', je bila od vsega začetka družba, ki je bila razdeljena, ne sicer po prejšnjih kapitalističnih razrednih delitvah, ampak v kaste. To kastno razlikovanje je bilo temeljni mehanizem za obvladovanje družbe, saj je bila naloga partijsko privilegirane delo, da vlada partijsko zatiranim.

Logična posledica početja partijskega Krjavlja je družba dveh piramid: v eni so naši/partijsko favorizirani, v drugi vaši/osovraženi drugi.

Tista na 'naši' strani je zajemala posvečeni del partijske družbe od Velikega brata maršala Tita in njegovega dvora preko razreda vojakov, policajev, politikov do partijskih, tista na 'vaši' strani pa od običajnih podložnikov do vseh mogočih razrednih, ideoloških, notranjih, zunanjih, kulturnih in drugih sovražnikov – bi bilo treba opraviti posebno raziskavo. Vse te delitve so pogojevale tudi profit od privilegijev in državnih jasli, ki ga je delila partija. Med vojne rente so poleg tistih rent, ki so jih dobili svojci za žrtve, sodili tudi sistemi razvrščanja, po katerih se je na različne deleže vojnega plena usedla partizanska generacija. Spet so si jemali iz malhe z vojnim plenom glede na priznane zasluge: narodni heroj več kot spomeničar (se pravi partizan od 1941), spomeničar več kot tisti s priznano dvojno dobo, tisti s priznano dvojno dobo več kot tisti s priznano enojno dobo. Partizani so bili vredni več kot sodelavci partizanskega gibanja, oboji praviloma več kot interniranci v koncentracijska taborišča, vsi skupaj pa več kot izgnanci. Moški so bili vredni več kot ženske, odrasli več kot otroci.

Osnovna delitev družbe na del, ki so ga materialno in tudi drugače favorizirale podeljene enojne in dvojne posebne dobe in druge rente, je bil opravljen v 60. letih 20. stoletja. Poleg raznovrstnih borčevskih statusov in privilegijev pa je bila stalnica razlikovanja članstvo v Komunistični partiji oz. Zvezi

komunistov. Komunisti so bili kot ljudje posebnega kova določeni za vodilne položaje in uživanje različnih bonitet (roka roko umije, zveze in poznanstva). Matematika te slovenske partijsko rasistične krjaveljščine je razmeroma brutalna. Nekaj sto tisoč članov Zveze združenj borcev, Komunistične partije oz. Zveze komunistov in mnogi njihovi svojci so pripadali partijsko privilegirani družini.

Na nasprotni strani je grešnega kozla, ki je vzdrževal lažno samopodobo partijske vsemogočnosti, igralo podobno število ljudi. Nekaj sto tisoč je bilo pripadnikov ožjega jedra in družinskih članov temeljnih diskriminiranih kategorij: sorodniki več kot 30.000 (danes več kot 40.000 – op. p.) zamolčanih vojnih žrtev, duhovščina in vidnejši katoliški laiki, meščani, plemstvo, kmečki posestniki in drugi.»⁷

V petnajstih letih, kolikor je minilo od objave gornje teze, nam raziskave kažejo, da bremen te apartheidske delitve nacije še nismo preseгли. Vendar pa je bilo premaknjenega nepredstavljivo veliko.⁸

Ob predstavitvi življenjepisa in vojaškega dnevnika Iva Brica⁹ v polni dvorani v Dornberku se je »sin tistega, ki je umor izvršil, udeležil te predstavitve knjige in po prebranem pismu sedaj že leto dni pokojnega Tomaža Brica so se udeležencem orosile oči, obe še živeči hčeri umorjenega Iva Brica ter sin izvršilca 'dolžnosti' pa so zbrali toliko poguma, da so se objeli in si pogledali v oči«.¹⁰

Znana so še nekatera močna odpuščanja dejanja, za mnoga ne vemo. Vendar odpuščanja krepijo moč za preseganje bremen zločinske zgodovine in so dragocen zaklad nenasilja, ki prispeva k skupni sposobnosti za sožitje.

ŽIVLJENJE V LAŽI

Titoizem je svoje opravičevanje gradil prav na domnevi jugoslovanske žrtve za zmago stalinistične revolucije v Jugoslaviji. Slovenski stalinisti pa so svoje utemeljitve zagovarjali morda še bolj zagrizeno kot drugi jugoslovanski. Pri tem so za uveljavljanje svoje volje uporabljali vse mogoče metode.

Najprej posvetimo nekaj pozornosti dejstvu, da znanstveni in dialektični materializem med izhodišči svoje tanatoidološke izbire prezre osnovna statistična dejstva.

Da bi poudarili svojo zmago in trpljenje svojih žrtev, so se lotili svojevrstnih tanatopolitičnih matematičnih prevar. Za potrebe mirovne konference v Parizu so licitirali 1.700.000 žrtev, kolikor naj bi jih utrpelo prebivalstvo Jugoslavije med drugo svetovno vojno. Število 1.700.000 morda ustreza številu demografskih izgub, število jugoslovanskih smrtnih žrtev pa demografi ocenjujejo na nekaj več kot milijon. Ko so leta 1964 jugoslovanske oblasti dale popisati tiste žrtve druge svetovne vojne, ki so jih šteli med dobre žrtve, vredne groba in spomina, so jih našteali le 597.323.

Za Slovenijo so takrat popisali 40.781 žrtev. Danes jih je v državnem popisu žrtev druge svetovne vojne in stalinistične revolucije okoli 100.000. Današnji podatki povedo, da so leta 1964 »pozabili« popisati več kot 10.000 žrtev, ki jim je titoizem sicer priznaval pravico do groba in spomina. Podobno kot v Sloveniji so tudi v Črni gori popisali manj kot polovico vseh žrtev. Tako bi lahko postavili hipotezo, da je bilo režimsko priznanih žrtev tam nekje med 700.000 in 800.000, verjetno nekaj sto tisoč pa je bilo režimsko tabuiranih žrtev.¹¹

Prav štetje teh režimsko tabuiranih žrtev je po razpadu titoizma za tiste, ki so dali te žrtve umoriti, predstavljalo veliko težavo. Če so prej celo družbo prisilili, da je živela v laži, so se morali zdaj lagati sami. Lagali so pred televizijskimi kamerami pred parlamentarno preiskovalno komisijo (Mitja Ribičič, Bojan Polak in drugi). Ivan Maček je svoje odgovore na 41 vprašanj, ki jih je pripravil

⁷ Jože Dežman: Smrt s križem in križi s smrtjo, Zvon, št. 4, september 2003.

⁸ Jože Dežman: Ni bilo lahko, a smo obstali in stojimo, titoizem – poraz nasilja, Celovec 2015.

⁹ Ivo Bric: Vojaški dnevnik (spremna beseda Renato Podberšič in Peter Černic), Gorica 2018.

¹⁰ AH: Sprava v malem. Družina, objavljeno 17. 12. 2018. <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/clanek/sprava-v-malem>

¹¹ Jože Dežman: Človekove pravice na temni strani meseca med priznanjem in zanikanjem 1998–2018. V tisku.

zgodovinar Tone Ferenc, zapisal. Odgovori so bili objavljeni leta 1991 v *Slovenskih novicah*.¹²

To morilsko tovarišijo sta na laž postavila že njuna nekdanja kolega Zdenko Zavadlav in Albert Svetina, z nadaljevanjem raziskav pa vse te laži postajajo nezaslišano sramotne.

Ivan Maček je odgovarjal tudi na vprašanje, ali so pisali sezname umorjenih.

»Vprašanje: So bili v ujetniških taboriščih Kranj, Škofja Loka in zlasti v Teharjih in Št. Vidu nad Ljubljano izdelani sezname ali kartoteka vrnjenih slovenskih domobrancev?

Maček: Ne vem, ker je to sodilo v pristojnost vojske.

Vprašanje: So bili posebej izdelani sezname usmrčenih slovenskih domobrancev?

Maček: Takih seznamov nisem nikdar videl niti zanje slišal.

Vprašanje: So se ti sezname ohranili? Če so se, morda veste, kje so? Če so bili uničeni, kdo jih je ukazal uničiti, kdaj, kje in zakaj?

Maček: Glej prejšnjo točko.

Vprašanje: Hranite morda vi kakšno gradivo, ki bi lahko pomagalo pojasniti dogajanja v letu 1945?

Maček: Ne, ker oznovskega gradiva zasebno nikoli nisem posedoval.

Vprašanje: Ste morda kdaj osebno prisostvovali množični usmrtni jetnikov v letu 1945 ali v začetku leta 1946?

Maček: Ne, nikoli.

Vprašanje: Ste morda v svojih poročilih načelstvu OZNA za Jugoslavijo navajali podatke o množičnih usmrtnih v Sloveniji v letu 1945? Če ste, kje so ta poročila?

Maček: Ker množične usmrtnice niso bile delo OZNE, seveda tudi poročil o tem nisem mogel pošiljati. Nihče pa takih poročil tudi ni mogel zahtevati od mene.

Vprašanje: Se morda spominjate, koliko slovenskih domobrancev in drugih ljudi, okupatorjevih sodelavcev in političnih nasprotnikov NOB je bilo usmrčenih v letu 1945? Če se ne bi spominjali natančnejšega števila, vsaj navedite svojo oceno.

Maček: Ne vem. Spominsko ocenjevanje je nemogoče. Očitni pa so poskusi, da se s temi številkami

pretirava v določene dnevnopolitične namene. To je tudi moralno vprašljivo početje.»

V pričujočem poročilu Srđan Cvetković in Miloš Vojinović objavljata pregled žrtev titoističnega terorja v Srbiji in Črni gori. Oba sta pri pripravi besedil uporabljala oblastne vire, torej sezname umorjenih, ki so jih sestavljali pristojni oblastni organi. Torej so Mačkove izjave oblastem Republike Slovenije (*»Takih seznamov nisem nikdar videl niti zanje slišal.»*) brezsramna laž.

Miloš Vojinović je s Tadijo Boškovićem sestavil sezname Črnogorcev, umorjenih v Sloveniji.¹³ V Vojinovičevem prispevku v tej knjigi so objavljeni posnetki nekaj strani seznamov Črnogorcev, umorjenih v Sloveniji, ki jih je iz svojega arhiva narekoval nekdanji partizan, ki je pomladi 1945 v pisarne divizije sprejemal poročila s sezname umorjenih od podrejenih enot. Dne 25. oktobra 2001 je v Kragujevcu ob prisotnosti sekretarja Zveze združenj borcev za Šumadijo opisal, kako je prišel do seznamov: *»Nekatere moje opombe, ki sem jih navedel pri narekovanju teh seznamov, se tičejo morebitnih ponavljanj imen ali napak, do katerih je lahko prišlo, ker sem vse depeše, ki so prihajale, pošiljane pa so bile redno, čeprav je tovariš Milovan Djilas ukazal, da se to ne dela, prepisoval le tedaj, ko sem bil sam in zvečer, da me ne bi nihče pri tem odkril in si ne bi nakopal težav. Normalno je, da ne izključujem možnosti, da so kje napake, ponavljanje imen, ali kakih takih napak, moram pa poudariti, da napake niso namerne, ampak zaradi objektivnih razlogov in položaja. Namreč dobro se spomnim, da sem se v petdesetih skoraj znašel v zaporu, ker me je nekdo prijavil organom OZNE/UDBE, da sem na neki proslavi trdil, da smo v Sloveniji pobili veliko število nedolžnih ljudi. Kolikor se spomnim, jaz tega nikoli nisem govoril, ampak nič ni nemogoče. Že tedaj sem spiske skrbno prenesel in skrnil na varno, da ne bi nikomur prišli v roke.»*

S seznamov se jasno razbere, da so podrejene enote ujetnike, preden so jih umorile, popisale in sezname umorjenih pošiljale nadrejeni enoti. Tako

¹³ Tadija B.Bošković in Miloš K. Vojinović: *Zli plodovi titoističnog bratoubilaštva – pomenik crnogorske kraljeve vojske i naroda stradalih u odstupnici 1944/45 godine*. V tisku.

¹² Slovenske novice št. 1991, 28. maja–11. junija.

so 22. junija 1945 poslali štabu divizije v Radeče »seznam ustreljenih/likvidiranih/ četnikov v rajonu Pohorja, ti pa so iz teritorija Črne gore /Kolašinski, Baranski in Podgoriški srez/, po zbrani dokumentaciji na licu mesta«.

Iz gradiva lahko razberemo, da je o usodi Črnogorcev po politični liniji odločal Milovan Djilas - Djido. Posebej so mu pošiljali poročila o umorjenih. Tako je bil »ta končni spisec v depeši str. zaup. št. 11/5-45 z dne 26. maja 1945, ki je bila poslana osebno tov. M. Djilasu za njegove potrebe«.

Na Djilasa kot odgovornega kaže tudi prizor v Kamniku, ko general Svetozar Vukmanović - Tempo ne upa rešiti svojega brata, ker se je pač Milovan Djilas - Djido zmenil s Titom, da je treba vso črnogorsko duhovščino pobiti: »Posebna depeša se je nanašala na duhovnike, ki so bili ujeti in o katerih usodi smo večkrat poslali depeše štabu divizije in armade, ker je komandant Savo Đurić vztrajal, da naj odločitev o njih sprejmejo na vrhu. Tu je bil zelo vztrajen tudi general Radovan Vukanović, vendar je bilo vse to zaman, ko je prišel general Svetozar Vukmanović in zelo ostro povedal, da je treba z njimi opraviti po kratkem postopku oziroma da jih je treba likvidirati. Zaman je general Vukanović prepričeval generala Vukmanovića, toda ta je rekel: 'Pa kaj, tudi moj brat je tukaj,¹⁴ pa ga, Radovan, ne morem zaščititi. Odločitev o njih je sprejel Djido in zato ni ugovora. Njemu je to odobril tovariš Stari,¹⁵ in tu je vse jasno in tu ne more nihče o ničemer odločiti.' Djido zanima še, kaj je z metropolitom Joakinitjem Lipovcem in da ga morajo pod stražo privedi prav v Beograd. Sicer pa bosta tovariša Stari in Djido v Sloveniji pa jima boste poročali o tem, jaz pa nimam nobene pravice, da bi se mešal v to.«

Na svojski način odgovornost Josipa Broza za množične umore vojnih ujetnikov in civilistov po koncu vojne nakazuje opomba, da so med njegovim obiskom v Sloveniji prekinili pobijanje: »Moram pripomniti, da je iz štaba divizije prišel ukaz, da se v času od 22. do 25. maja sprejmejo vsi varnostni

ukrepi in prekinitev streljanj zaradi prihoda visokih vojnih voditeljev na obisk enotam v Slovenijo. Govorilo se je celo, da bo s tujimi vojskovodji prišel maršal Tito, in je bilo ukazano, da se likvidacije prekinejo. Ta ukaz so poslali vsem enotam naše divizije.«

Več dokumentacije od odgovornosti Josipa Broza za povojne množične umore je navedel Pavel Jamnik.¹⁶

Opombe na seznamih nam odkrivajo številne položaje, za katere so zločinci vedeli, saj so se verjetno ponavljali pri pobijanju vseh skupin žrtev.

Nekaterim ujetnikom pa so ponudili, da preidejo v partizane. Nekaj jih je te ponudbe zavrnilo.

Alojz Brdalic, Kolašin, + 16. maja 1945, Zidani Most: »Temu je bilo ponudeno, naj zapusti stroj, ker je šlo za Slovenca, vendar je on to odbil, rekoč, da je Srb, ki je prisegel Kralju, in da ostaja s svojimi brati ter je bil ustreljen.« Brdalica ni v popisu slovenskih žrtev Inštituta za novejšo zgodovino.

Milija, Danilo in Vladimir Kastratović, Andrijevič, + 19. maja 1945, Kamnik: »Ta dva sta brata in ponudili so jima, da se eden vrne v Črno goro, pa je odbil zaradi svojega očeta Milije ter so bili vsi trije ustreljeni – po depeši kom. Djukanovića.«

Velimir in Radomir Sekulović, Andrijevič, + 21. maja 1945, Kočevski rog: »Temu zadnjemu so ponudili, da eden od obeh bratov, on ali Velimir, preide v partizane, toda Radomir je to odbil in pljunil podoficirja, ki ga je hotel izločiti iz vrste za ustrelitev. Ubit je bil na licu mesta kakor tudi njegov brat. V depeši piše, da naj se taki primeri ne ponavljajo, ker to slabo vpliva na moralno naših borcev.«

Bogdana Krgovića, Mojkovac, pa je rešil partizan, ki je narekoval sezname: »Tega sem poznal še izpred vojne, po rodu je iz Donjije Polja. Čisto

¹⁴ Luka Vukmanović je bil ustreljen. Črnogorska cerkev ga je razglasila za svetnika.

¹⁵ Josip Broz - Tito. Tudi to je še eden od dokazov, da je ukaz za množične umore dal prav on.

¹⁶ Pavel Jamnik: Zakaj »sprava«, o kakršni govorimo že dvajset let, ni mogoča? V: Jože Dežman, ur.: Resnica in sočutje: prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009–2011, Ljubljana 2011.

Pavel Jamnik: »NE SME SE ZGODITI DA KDOR KOLI LIKVIDIRA BREZ NAŠE ODOBRITEVE«, dualizem vojaškega in političnega poveljevanja v partizanski vojski. V: Mateja Čoh Kladnik, ur.: Zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta Totalitarizmi – vprašanja in izzivi, Represivne metode totalitarnih režimov. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2012.